

Steder og ikke-steder

“Telefonen” i Walter Benjamins Barndom i Berlin omkring år 1900

Walter Benjamins *Barndom i Berlin omkring år 1900* (1932/1933/1938) indeholder i den danske udgave 32 prosaminaturer, herunder teksten “Telefonen”. På trods af bogens titel er det overordnede tema ikke det autobiografiske, men det urbane rum i Berlin. Adorno valgte i 1950 at placere *Barndom i Berlin omkring år 1900* i en fascismekritisk kontekst, men forskningen løsrev sig hurtigt fra dette synspunkt, og Benjamins komplekse værk kan da heller ikke reduceres til udelukkende at være en refleksion over 1920’ernes og 1930’ernes krise eller over det 20. århundredes urkatastrofe, Første Verdenskrig (Wivel 2014: 6). Denne artikel viser, at chokket over kulturens nedbrydning stikker dybere og allerede opstår i Benjamins barndomsår. I værket foretager Benjamin en modernitetsanalyse for at italesætte denne chok-erfaring. Artiklen vil især fokusere på Benjamins modernitetskritik i et antropologisk perspektiv – det er dog ikke hensigten at læse Benjamin på baggrund af en specifik antropologisk metode, men derimod at anvende antropologiske begreber i en kulturhistorisk kontekst. Det er således artiklens ærinde at vise, hvordan inddragelsen af den franske antropolog Marc Augés teori om steder og ikke-steder kan åbne for en ny fortolkning af *Barndom i Berlin omkring år 1900*.

Nyere forskning peger på steder og inventar, herunder dagligdagsgenstande, snarere end tiden som det overordnede kompositionsprincip i *Barndom i Berlin omkring år 1900* (Lemke 2006: 653). “Gader, pladser, monumenter og lejligheder” konstituerer de steder, “hvor barnets individuelle erindringer bliver forbundet med identitetsdannelsens kulturelle forudsætninger” (ibid.: 660). Artiklen vil undersøge *Barndom i Berlin omkring år 1900* i en modernitetskritisk kontekst, hvor Benjamins tekst relateres til Augés’ begreb om ikke-steder, der her henviser til storbyen som et transitrum. I artiklen analyseres, hvordan “Telefon”-teksten placerer sig i spændingsfeltet mellem steder og ikke-steder, mellem et byrum med historisk identitet og et byrum uden historisk kontinuitet. Kan Augés begrebspar fungere som et overordnet analytisk perspektiv på *Barndom i Berlin omkring år 1900*s samlede tekst-korpus af tilsyneladende kun løst forbundne erindringsbilleder, og hvilken position

indtager “Telefon”-teksten her? Manifesterer moderniteten sig som et radikalt, irreversibelt brud? Kan analysen af steder og ikke-steder bidrage til at belyse “centrale spændinger og problemstillinger i hele erindringsprojektet” (Reeh 2001: 17), hvis hovedformål er at vitalisere det glemte? Når man beskæftiger sig med Benjamin, må man huske, at han afviser at indtage ét centralt ståsted i den moderne tænkning. Et emne som urbanitet må derfor analyseres fra “flere synsvinkler” (Goldbæk 1992: 110), som her, hvor begreberne sted/ikke-sted operationaliseres. Nærværende læsning af Benjamins “Telefon”-tekst inddrager øvrige relevante tekster fra *Barndom i Berlin omkring år 1900* i et steds/ikke-stedsperspektiv med udgangspunkt i Augés teoretiske overvejelser og forsøger herved at skitsere en ny forskningsposition.

Augé introducerede begrebet *non-lieux* i bogen *Non-Lieux, introduction à une anthropologie de la surmodernité* i 1992 med særligt henblik på at beskrive områder, der knytter sig til den periode efter moderniteten, som Augé betegner som supermoderniteten, men betegnelsen er ligeledes af stor relevans for moderniteten selv. Hans teoretiske udgangspunkt er en topografisk krise. Steder tilhører en kultur, der er lokaliseret i rum og tid, og de formår at skabe kulturel identitet (Augé 1995: 34). Som antropologiske steder nævner Augé ‘erindringssteder’ og familien (ibid.: 25). I modsætning til steder rummer ikke-steder ingen historisk kontinuitet (ibid.: 52). Ikke-steder som motorveje, lufthavne, banegårde, indkøbscentre, forlystelsesparker og flygtningelejre karakteriserer han som funktionssteder for trafik, handel, fritid og transit. Ikke-steder kan fremkalde ensomhed, tavshed og uniformitet. Augé tager højde for menneskers behov for at etablere sociale relationer til både steder og medmennesker. Hans teoretiske betragtninger åbner for muligheden af, at mødet med steder kan fremkalde melankoli, mens mødet med ikke-steder derimod kan fremkalde ubehag. Ikke-steder domineres af en vedvarende trafik af mennesker og varer, men interaktionen mellem individerne foregår på et minimum. Allerede moderniteten eroderer i høj grad stedernes specificitet og betydning (Mønster 2009: 358).

Augé fremhæver byrummet som et markant spændingsfelt for manifestationen af steder og ikke-steder. Steder (og ikke-steder) er imidlertid ikke absolutte (Augé 1995: 78), idet et sted kan transformeres til et ikke-sted og omvendt. Steders antropologiske status kan netop anfægtes, fordi de konstitueres af indbyggernes relationer til deres territorium, familie og til de øvrige indbyggere (ibid.: 56). I supermoderniteten er abstraktionen og standardiseringen af byrummet samt ikke-stedernes dominans fremherskende. Byen fungerer dog også som et utopisk rum, der omfatter ‘billeder’ af fremtiden. Dette aspekt understreger Augé i efterordet til den nye tyske udgave af *Nicht-Orte* (Augé 2010: 132). Augé placerer Walter Benjamin i en ikke-steds-kontekst, idet Benjamin fremhæver modernitetens potentiale til at foregribe supermoderniteten:

“ In my opinion these shifts of gaze and plays of imagery, this emptying of the consciousness, can be caused – this time in systematic, generalized and prosaic fashion – by the characteristic features of what I have proposed to call ‘supermodernity’. [...] We know that Benjamin’s interest in Parisian ‘passages’ and, more generally, in iron and glass ar-

chitecture, stems partly from the fact that he sees these things embodying a wish to prefigure the architecture of the next century, as a dream or anticipation. (Augé 1995: 93f)

Modernitet indebærer “rationalitet og tingsliggørelse” (Emerek 2010: 143), og som Augé pointerer, så kan modernitetens kommunikationsrum ligeledes defineres som ikke-steder:

“ I dag har fjernsyn og computer indtaget arnestedets position som lejlighedens centrum. Hermes har fortrængt Hestia. Også den enkelte er på sin vis blevet genstand for en decentring. Han er udstyret med instrumenter, som permanent bringer ham i kontakt med den fjerneste omverden. (Augé 2010: 124)

Flugt, angst, erfaringsintensitet og oprør nævnes i denne sammenhæng som mulige reaktioner på mødet med ikke-steder (Augé 1995: 120).

Telefonen

Telefonen er en af modernitetens tidlige maskiner og et markant massemedium inden for moderne kommunikationsteknologi. Det er samtidig titlen på en vigtig erindringstekst i *Barndom i Berlin omkring år 1900*. Denne dagligdagsgenstand bidrager hos Benjamin i høj grad til diskussionen om storbyens status. Teksten eksemplificerer en konkret oplevelse med teknikken (Emerek 2010: 152), men rummer langt mere, idet både modstanden mod moderniteten og konflikten med faderen udgør centrale omdrejningspunkter i “Telefon”-teksten (Witte 1984: 19f). Afgørende er dog tekstens granskning af telefonens kommunikationsrum som et sted/ikke-sted.

Som udgangspunkt er faderen knyttet til stedet, men hans “ekstase” (19) ved telefonen demonstrerer, at han begynder at tænke og handle på teknikkens præmisser. I *Barndom i Berlin omkring år 1900* markerer telefonen ganske vist en “overgang mellem to historiske epoker” (Hansen 2001: 37), men faderens attitude viser, at overgangen mellem epokerne er lige så flydende som relationen mellem steder og ikke-steder i “Telefonen” og i hele tekstsamlingen, idet han tilpasser sig maskinen. Faderens tilknytning til stedet anfægtes af ikke-stedet, idet han underkaster sig modernitetens krav om øjeblikkelig kommunikation. Dette krav viser sig at være stigende i en tid, hvor statslig administration og gnidninger med det offentlige kommer til at fylde mere i borgernes hverdag, selv i det velhavende borgerskab, som Benjamins fader fremstår som en arketypisk repræsentant for. Telefonens tilstedeværelse markerer Benjamins problematisering af moderniteten og flytter det tematiske fokus fra faderens tilnærmelsesvis mytiske position i teksten til telefonens “dunkle funktionsmåde” (Hansen 2001: 38). Lejligheden forvandles således til et funktionssted. I faderens problematiske forhold til den nye kommunikationsform ligger der en antydning af, at han ikke vil komme til at mestre modernitetens talrige udfordringer. Benjamins fader mistede også hovedparten af sin formue i 1920’ernes økonomiske kaos i Tyskland.

Telefonen er forbundet med en forstyrrende tilintetgørelse af barnets forestillinger om stedets kontinuitet. Netop det auditive aspekt, som telefonen repræsenterer,

varsler stedets transformation til et ikke-sted præget af permanent funktionaliseret kommunikation:

“ Ikke mange, der i dag benytter apparatet, ved, hvilke katastrofer dens tilsykekomst engang anrettede i familierne. Lyden som den udsendte mellem to og fire, når endnu en skolekammerat ønskede at tale med mig, var et alarmsignal, som ikke alene truede mine forældres middagsro men hele tidsalderen, i hvis hjertes midtpunkt de befandt sig. (19)

Benjamin pointerer, at telefonens “ringen mangedoblede berlinerlejlighedens gru” (ibid.). Allerede omkring år 1900 var rummet præget af modernitet, og ringetonen fremstilles som “alarmsignal” for modernitetens subversive potentiale: Teknikkens selvstændiggørelse tematiseres fx i teksten “Påfugleøen og Glienicke”, hvor Benjamin beretter om sin første cykeltur i naturen. Han var hidtil blevet undervist i cyklingens kunst i en sportshal. Benjamin sidestiller cykelturen i naturen med en oplevelse af individuel frihed, men teknikbegejstringen viger for panisk angst, da det går ned ad bakken, og “cyklen løb afsted som af sig selv” (56). Mennesket mister altså viljen, når teknikken overtager styringen, hvorfor det at forblive på et sted vanskelig- eller umuliggøres i moderniteten.

Telefonen omstrukturer ligeledes rummet – både i den herskabelige berlinske lejlighed anno 1900 og i bred social forstand – og peger frem imod den supermoderne verden. For den nye generation, som barnet Benjamin repræsenterer, er telefonen imidlertid ensbetydende med fremskridtsoptimisme, idet telefonen rummer nye sociale muligheder. Når den fremstilles som “en trøst i ensomheden” (18) for denne generation, beror det på, at den eksisterer i et rum med netop sådanne forandrede og nedtonede sociale relationer, som manifesterer sig på et urbant ikke-sted. Den med ét positive vurdering af telefonen opstår på baggrund af en kondensering af tiden i Benjamins tekst. Springet fra barndom til voksenliv forekommer brat, men harmonerer med genren, altså de fragmentariske erindringsbilleder i *Barndom i Berlin omkring år 1900*. I “Telefon”-teksten tematiseres de to forskellige antropologiske faser således, som henholdsvis knytter sig til sted og ikke-sted.

Telefonen får nu en central placering i de lyse stuer og er ikke længere henlagt til den mørke korridor. Mens telefonens lyd var skinger under dens eksil i korridoren, er lyden dæmpet i stuerne, hvor den nye, nu selv eksilerede generation ligefrem venter på at blive ringet op. Benjamin antyder, at telefonen kom til at betyde håb om lys, om kontakt til en kulturel identitet og historisk forankret stedslighed for den generation, som måtte forlade Tyskland og gå i eksil i 1930’erne og som erfarede ikke-stedets ensomhed og tavshed:

“ Den, der var uden håb og kun ønskede at forlade denne verden, blinkede den til med håbets sidste lys. De forladte delte den seng og bord med. Den skingre stemme, der havde været passende under eksilet, lød nu, hvor alt ventede på dens opkald, dæmpet (18).

Afskåret både fra de tysktalende storbyers intellektuelle miljøer og fra deres læser-skare var telefonen for de eksilerede ensbetydende med et håb om kommunikation over store geografiske afstande. Eksilet indebar en så radikal konkretisering af den

for moderniteten kendetegnende tilintetgørelse af subjektet, at telefonen tilskrives et messiansk håb hos Benjamin. Telefonen repræsenterer ganske vist modernitetens tingsliggørelse, men opnår alligevel status som en fetich for kommunikation, både emotionelt og intellektuelt, med den mistede barndomsby Berlin og den (for)tabte tyske kultur. Eksilets afgørende betydning for teksten *Barndom i Berlin omkring år 1900* fremgår desuden af forordet. Benjamin motiverer her sin tekstsamling med udsigten til at “måtte tage afsked med den by, hvor jeg er født” (7). Hjemveen er “stærkest i eksilet” (7), og Benjamin understreger, at han i eksilet “måtte undvære den tryghed, som havde været hans barndom beskåret” (8).

Med “Telefonen” gransker Benjamin det akustisk faretruende, fordi det kunne tænkes at rumme utopien om en bedre fremtid. Benjamin er tydeligvis præget af den tidstypiske forestilling – som eksempelvis kan spores i Alfred Döblins storbyroman *Berlin Alexanderplatz* og Ernst Jüngers surrealistiske prosasamling *Das Abenteuerliche Herz* (begge 1929) – om, at der ligger noget positivt hinsides et nulpunkt, der må overvindes. Benjamin skriver:

“ Om det nu ligger i apparatets konstruktion eller i erindringen, sikkert er det, at ekkoet fra de første telefonsamtalers lyde klinger anderledes i mine ører end de nuværende. Det var nattelyde. De meldte ingen muses ankomst. Natten, hvorfra de kom, var den samme som den, der går forud for enhver sand fødsel. Og nyfødt var den stemme, der slumrede i apparaterne. Telefonen var på dag og time min tvillingebroder. (18)

Telefonens første lyde beskrives som tilhørende en nyfødt stemme, og hos Augé er fødselsstedet netop konstituerende for individuel identitet (Augé 1995: 53). Telefonen bliver i starten af erindringsbilledet endnu ikke placeret på ikke-stedernes side. Benjamin placerer derimod telefonen i en typisk steds-kontekst, nemlig den græske mytologi. Når erindringens karakter overhovedet beskrives som omskiftelig i en refleksion over telefonen, fremhæver Benjamin også stedets foranderlighed. Han definerer telefonen som noget radikalt nyt. Benjamin tillægger telefonapparatet en rolle som hans “tvillingebroder” og antyder således en forsoning med telefonen og ikke-steder.

Dermed markeres hans tilhørsforhold til netop den generation, for hvilken teknikens banebrydende og ekstremt hurtige indtog i hverdagslivet omkring år 1900 ikke blot manifesterede sig i den offentlige sfære, men også i det borgerlige barndomshjems beskyttede og tilsyneladende trygge rum. Der er netop tale om den generation, som oplever moderniteten som et gennembrud for den personlige (kommunikations) frihed. Denne frihed medfører dog øjeblikkelig usikkerhed i forhold til at skulle finde et intellektuelt ståsted i en tid, hvis turbulens var særligt mærkbar i Tyskland og dets hovedstad Berlin. Byens befolkningsekspllosion i det wilhelminske kejserrige efterlod ingen tvivl om Berlins status som en moderne storby præget af en, sammenlignet med de øvrige europæiske metropoler London og Paris, lidet organisk vækst. Denne udvikling levede kun få muligheder for kontinuitet og en historisk forankret stedslighed.

At barnet Walter Benjamin forlod de trygge stuer og famlede sig gennem den mørke korridor, hvor telefonen endnu var placeret, afspejler bevægelsen fra sted til ikke-sted. Som barn følte Benjamin sig “nådesløst udleveret til den stemme, der nu talte. Intet kunne mildne den voldsomhed, hvormed den trængte sig ind på mig” (19f).

Telefonen bliver således et symbol på individets afmagt over for teknikken, og dens gennembrud som dominerende kommunikationsform i Benjamins barndomshjem og i det tyske samfund bliver et billede på modernitetens irreversibilitet. Følelsen af afmagt over for ikke-steder er således fremherskende i hans konklusion vedrørende telefonen: "Afmægtig måtte jeg tåle, at den tilintetgjorde alle mine tanker om min tid, mit forsæt og min pligt" (20). Telefonen destruerer altså barndommens stedslighed.

Barndommen er som udgangspunkt ensbetydende med overleveret kultur. Borgerlig tryghed, historie og erindring er knyttet til byens præmoderne selvtilfredshed, hvilket fx ses i "Syæsken", hvor moderens kompetente håndarbejde, "den mest stille af alle huslige sysler" (90), bliver et symbol på barndomshjemmets kontinuitet. En vis utryghed over for stedets status kommer dog, som i "Telefonen", til udtryk gennem det auditive aspekt i mange af samlingens tekster.

I Benjamins tekster er steder identitetsbærende søjler, selvom modernitet indebærer steders transformation til ikke-steder. "På hjørnet af Steglitzer og Genthiner Strasse" samt i "Blumeshof 12" fremstilles herskabslejligheden som et sted præget af "borgerlig sikkerhed" (60), tryghed, kontinuitet, historie, erindring og mageligt arbejdstempo i en sådan grad, at dette sted repræsenterer byens præmoderne selvtilfredshed: "Og når en slædes bjælder begyndte at lyde fra Lützowufer [...] så hvilede byen i den grad i sig selv som en sæk, der var tung af mig og min lykke" (64). En vis utryghed over for stedets status kommer dog igen til udtryk gennem det auditive aspekt. Blandt andet byder tante Lehmanns stemme barnet så "glasagtigt" (35) velkommen, at ikke-stedets arkitektur antciperes. Barnet tror ikke, at gadehjørnet er opkaldt efter bydelen Steglitz, men efter fuglen stillids, og hører gadenavnet udtalt som "Blume-zof" (59), hvor bedstemoderens dørklokke dog "ringede så venligt" (59) og hvor "gadelarmen kun trængte dæmpet igennem" (61). Overskrifter som "Kejserpanorama", "Sejrssøjlen", "Tiergarten", "På hjørnet af Steglitzer og Genthiner Strasse", "Markthalle", "Påfugleøen og Glienicke", "Blumeshof 12" og "Krumme Strasse" betegner ganske vist konkrete steder i byen, men teksterne formidler så lidt viden om stedernes topografiske karakteristika, at byen ikke virker genkendelig (Bäcker 2008: 108f). Selv i de tekster, der fokuserer på steder frem for ikke-steder, insinueres stedernes provisoriske status og foranderlighed – ikke mindst gennem det auditive.

I sin sprogfilosofi understreger Walter Benjamin barnets evne til at identificere det nye. Ordnes klang bør ifølge Benjamin stå stærkere end mekanisk (naturvidenskabelig) erkendelse. Der finder utvivlsomt sprogfornyelse sted i *Barndom i Berlin omkring år 1900*, men magien peger i retning af en funktionaliseret modernitet. Barnet ønsker at forstå verden, men dets sprogforståelse blotlægger funktionaliserede ikke-steder. Barndommen og dermed stedet optræder desuden oftest forvrænget i erindringen. I "Syæsken" tiltaler tjenestepigerne Benjamins moder som "gnädige Frau", men barnet tror, at de siger "Näh-Frau" (88). Stedet garanterer tilsyneladende tryghed og identitet, men i barnets funktionalisering af moderens betegnelse antydes ikke-stedets karakteristiske status som et funktionssted.

Modernitetens accelerationsprocesser transformerer steder som "Sejrssøjlen" til ikke-steder. "Sejrssøjlen" forvandles fra et historisk sted, et monument rejst i anledning af den prøjsiske sejr over Frankrig i krigen 1870/1871, til et monument over historiens ende. For barnet Benjamin var krig nemlig en eksotisk, uhåndgribelig

størrelse. Tysklands samling i 1871 og den efterfølgende lange fredperiode i Central-europa fremstilles som ensbetydende med historiens afslutning.

I “Kejserpanorama” varsles den rumlige forandring atter af en lyd, nemlig “af en lille, faktisk generende effekt” (13). En “ringetone” (13) – som stadig kan høres i det nutidige Berlin ved et besøg i det byhistoriske Märkisches Museum med dets kejserpanorama – forkynnder, at det næste billedmotiv bliver synligt for betragteren, og må tolkes som en tekstintern foregribelse af telefonens “alarmsignal”. Ringetonen varsler og medfører et tomrum, inden det næste fotomotiv bliver synligt:

“Og hver gang tonen lød, blev bjergene fra top til fod gennemsyret af afskedens smerte, lige såvel som byens spejklare vinduer, banegårdene med deres gule damp og vinhøjene ned til det mindste blad. Jeg blev overbevist om, at det var umuligt for denne gang at nå til bunds i hele egnens herlighed. (13)

Melankoli over for stedet italesættes, men de “spejklare vinduer” og “banegårdene” foregriber endnu engang ikke-stedets arkitektur. Fokuspunktet flyttes således fra barndommen til samtiden/fremtiden. Barnet Benjamin, opslugt af at fordybe sig i et enkelt motiv, oplevede tidligt stedets omskiftelige status foran kejserpanoramaet, som oprindeligt havde udgjort et sted med “plads nok” (13).

Den foruroligende teknik vinder allerede indpas i de første tekster i *Barndom i Berlin omkring år 1900*. Med ringetonen, et “alarmsignal” for modernitetens farer, omdanner telefonen herskabslejligheden til et funktionssted. Borgerskabets lejlighed er ikke længere et sted præget af tryghed, kontinuitet, historie og erindring, og byens præmoderne selvtilfredshed opløses omkring år 1900. *Barndom i Berlin omkring år 1900* bevæger sig i et spændingsfelt, der postulerer kontrol over rummet, men tillige fremhæver stedernes fragmentering og destruktion.

Nye erindringsbilleder opstår, jo mere intenst Benjamin forsøger at erindre fortiden. Telefonens placering på ikke-stedernes side kunne dermed blot skyldes erindringens særlige intensitet. “Telefon”-teksten indtager en central og paradigmatiske placering i *Barndom i Berlin omkring år 1900*. Teksten kan bidrage til at åbne for et dybere lag i Benjamins erindringstekst, samt henlede opmærksomheden på en Walter Benjamin, der forholder sig til moderniteten.

Intellektuel kontekst

Med *Barndom i Berlin omkring år 1900* skriver Benjamin sig ind i en overordnet referenceramme af tekster om Berlins modernitet og storbyidentitet. I lighed med Alfred Döblins *Berlin Alexanderplatz* er det urbanitetserfaringen, der er den egentlige hovedperson i Benjamins erindringstekst. I begge tekster er det episk fremadskridende elimineret. Mens montageprincippet er styrende i Döblins tekst, tyr Benjamin til fragmenter for at understrege ophævelsen af den kontinuerlige erindring. I *Barndom i Berlin omkring år 1900* står interessen for dannelsen af en kontinuerlig erindring dog centralt. Den individuelle storbyerfaring manifesterer sig som præformerede erindringsbilleder af senere kollektive historiske erfaringer. Benjamins kulturpessimistiske prognose lyder: Berlin skifter karakter fra sted til ikke-sted.

I 1928 stillede Siegfried Kracauer en tidlig diagnose af byrummenes forandring fra steder til ikke-steder: "Sådan er det ikke kun i Paris. Storbyernes centrum, der også er glansfulde steder, tilpasser sig mere og mere hinanden. Deres forskelle fortaber sig" (Kracauer 1987: 14). Kracauers prosaminiaturer med præcise sanseindtryk fra det berlinske og parisiske byliv i tiden op til 1930 kan – som *Barndom i Berlin omkring år 1900* – læses som en tidlig anticipation af Augé. Også Kracauer slår fast, at kontinuerlig erindring er/var knyttet til stedet.

Barnet indtager en særlig status i *Barndom i Berlin omkring år 1900*. Allerede i sin anmeldelse af Franz Hessels *Spazieren in Berlin* (1929) definerer Benjamin flanøren som en person, der "tilbringer sin barndom på stedet" (Benjamin 1929). Hessels tekst fungerer som en intellektuel byguide til Berlin. Han spadserer – som den nutidige Hanns Zischler i *Berlin ist zu groß für Berlin* (2013) – rundt i alle bydele, leder efter historiske spor i samtidens byrum og forsøger at finde et ståsted i forhold til Berlins rasende modernitet. Urbanitet kan ifølge Benjamin og Hessel bedst skildres ved at vende blikket bagud. Ikke modernitetens rastløshed, men det tålmodige blik åbner for indsigt i byrummet. Hessels programerklæring – at spadserere gennem storbyen uden et mål – fungerer som en rød tråd for Walter Benjamin (Schlosser 2013).

I *Barndom i Berlin omkring år 1900* fremstilles barndommen som overleveret kultur. Barndommen ved overgangen fra det 19. til det 20. århundrede fremstår som en 'Endzeit', som allerede rummer modernitetens accelerationsprocesser. Barndommen er et sted, i hvilket der indgår viden om historisk forgængelighed. Benjamin pointerer, at fortiden ganske vist ikke lader sig genoplive, men at den senere så dominerende modernitetserfaring er præformeret i den borgerlige barndoms 'billeder'. I forordet understreges det, at steder ikke må "blive herre over ånden". "Indsigten i fortidens nødvendige samfundsmæssige [...] uigenkaldelighed" er en stiltiende accept af ikke-stedernes dominans. Denne accept er imidlertid ikke ensbetydende med en negering af "erfaringens kontinuitet" eller af stedet. Benjamin gør sig netop "umage for at fastholde de billeder, som storbyens erfaring aflejrer i et barn af borgerskabet" (7).

De facto var barndommen allerede et ikke-sted, men den blev stadig oplevet som et sted af barnet Walter Benjamin. Da barnet ikke kendte ordet 'Muhme' for den stemmeløse moster Rehlen i en børnesang, blev *Mummehlen* til en ånd, som åbner for sansningen af lyde. "Evnen til at erkende ligheder" (71) omfatter ikke blot "lejligheder, møbler, tøj" (71), men ydermere steder og ikke-steder. Barndommen er i forskningen blevet fremhævet "som det sted, hvor den mimetiske evne endnu er intakt" (Jensen 2001: 134f). Barndommen er dog ingenlunde autentisk:

“ Som et bløddyr i muslingeskallen boede jeg i det nittende århundrede, der nu ligger hult som en tom muslingeskal foran mig. [...] 'Ich will dir was erzählen von der Mummehlen.' Verset er fordrejet; men det rummer hele barndommens fordrejede verden. Muhme Rehlen, der engang var indeholdt i det, var allerede forsvundet, da jeg første gang fik det læst op. (71f)

Under indtryk af sit eksil i 1930'erne understreger Benjamin, at det forgangne ganske vist er uigenkaldeligt, men at det har stor værdi som erfaringsgrundlag. Det

radikale brud med alle traditioner, som moderniteten medfører, ser ud til at være irreversibelt. Ifølge Birgitte Hornbek Rasmussen bør det nostalgiske blik i *Barndom i Berlin omkring år 1900* ikke undervurderes (Rasmussen 2001: 109), og Benjamins længsel efter stedet udspringer af denne længsel efter en svunden tid. Benjamins erindringsbegreb omfatter dog ikke kun barndommen, men anticiperer tillige fremtiden, der vender tilbage, i og med at dens betydning allerede findes i det forgangne (se Stüssi 1977: 56f, 89). Susan Sontag argumenterer ligeledes for at “Benjamin betragter alt, hvad han vælger at mindes i sin fortid som profetisk med hensyn til fremtiden” (Sontag 1989: 15). Modernitetens acceleration peger ganske vist i retning af fremtiden, men udelukkende for at blotlægge det fortidige.

Ulykkestilfælde og forbrydelser som brande og røveri, som manifesterer sig et “sted på kørebanen” (81), får ingen permanent præsens i det voyeuristiske barns erindring på grund af storbyens tempo. I storbyens transitrum “var de allerede borte igen, når jeg nåede frem” (81), “men alarmsignalet var næsten altid det bedste man oplevede af katastrofen” (84). Stedet er uigenkaldeligt blevet fragmenteret, og lyden medfører associationer til transitrummets utryghed. Barnets afsky for skingre lyde bliver mere markant i de sidste tekster i *Barndom i Berlin omkring år 1900*. Eksempelvis i Krumme Strasse “væmmedes jeg især ved stemmelarmen, der blandede sig med den brusende lyd fra vandrørene” (67).

Konklusion

Moderniteten manifesterer sig som ødelæggelsen af en magi, som for Walter Benjamin er placeret i det 19. århundrede. *Barndom i Berlin omkring år 1900* viser sig at fungere som en seismograf for Berlins antropologiske transformation fra sted til ikke-sted, idet den opmærksomt registrerer ensliggørelsen af steder. Benjamins steds-længsel udspringer af længslen efter en svunden tid, men i modsætning til Hessel foretager Benjamin ingen idyllisering af det hedengangne ‘Alt-Berlin’. Benjamins metode består i at analysere modernitetens kritisable elementer for på den måde at opnå en fremadrettet positivitet. Steder rummer ikke kun historie, men også profetier om ikke-steder. Fortiden lader sig ikke revitalisere, men (super)moderniteten er præformeret i barndommens ‘erindringsbilleder’.

Telefonens kommunikationsteknologi er her blevet udforsket i en steds/ikke-steds-kontekst. Apparatets omplacering i herskabslejligheden illustrerer bevægelsen fra sted til ikke-sted, og “Telefonen” demonstrerer således på eksemplarisk vis Benjamins behandling af steder og ikke-steder. Lejligheden omdannes til et funktionssted; et rum for moderne kommunikation, og lyden varsler transitrummets utryghed. I “Telefonen” destrueres stedets sociale tryghed, men teksten viser ligeledes, at stedet allerede var truet i Benjamins barndomsår. Teksten tager ikke-stedernes dominans alvorligt og afviser dem ikke totalt. Selvom telefonen på afgørende vis bidrager til at omstrukturere det sociale rum, og selvom kontinuerlig erfaring undermineres i moderniteten, ser Benjamin også sociale muligheder i telefonapparatet for sin generation. Moderniteten manifesterer sig ganske vist som et radikalt og irreversibelt brud i det samlede tekstkorpus i *Barndom i Berlin omkring år 1900*, men her indtager “Telefonen” en særlig position. I ingen anden tekst manifesterer

det auditive aspekt sig så tydeligt som i “Telefonen”s “alarmsignal”. Telefonens ringetone og den skræmmende stemme i den anden ende af røret signalerer stedets transformation til et ikke-sted domineret af funktionaliseret kommunikation på en for hele tekstsamlingen afgørende vis. Benjamin benytter sig nemlig af det auditive aspekt til at anfægte stedets status og til at fremstille det som værende underlagt provisoriske grundvilkår. Stedet afløses af en funktionaliseret (super)modernitet, hvis arkitektur antciperes i flere tekster i *Barndom i Berlin omkring år 1900*. I “Telefon”-teksten formuleres dog også en fremskridtsoptimisme, der konkretiseres i eksilgenerationens håb om telefonisk kommunikation med tysk kultur.

Forholdet mellem sted og ikke-sted binder de løst sammenknyttede, ikke-kronologiske ‘erindringsbilleder’ i Benjamins tekst sammen. Næsten samtlige tekster i samlingen – og dermed byrummet – præges af dette forhold. Det glemte historiske byrum vitaliseres gennem steder, men træder først tydeligt frem i spændingsrelationen til ikke-steder. “Telefonen” viser, at ikke-steder er et fænomen, der registreres af intellektuelle på tværs af periodeafgrænsninger som modernitet og supermodernitet.

Note

- 1 Samtlige sidetalshenvisninger i parentes refererer til Benjamin 1992.

Litteratur

Augé, Marc (2010): *Nicht-Orte*, München: C.H. Beck.

Augé, Marc (1995): *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, London: Verso.

Bäcker, Iris (2008): “Berlin-Bilder von Franz Hessel und Walter Benjamin: ‚Flanieren‘ im Raum und in der Zeit“ i Iris Bäcker, Dirk Kemper (red.): *Deutschrussische Germanistik: Ergebnisse, Perspektiven und Desiderate der Zusammenarbeit*, Moskva: Stimmen der Slavischen Kultur, s. 102-121.

Benjamin, Walter (1992): *Barndom i Berlin omkring år 1900*: Oversat af Henning Goldbæk, København: Forlaget politisk revy.

Benjamin, Walter (1929): “Die Wiederkehr des Flaneurs” i <http://gutenberg.spiegel.de/buch/2981/82>.

Emerek, Leif (2010): “Erinnerung und Modernität: Annäherungen an Walter Benjamins *Berliner Kindheit um neunzehnhundert*” i Jan T. Schlosser, Erich Unglaub: *Europäische Lichtblicke: Festschrift für Ernst-Ulrich Pinkert*, Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 141-154.

Goldbæk, Henning (1992): “Efterord” i Walter Benjamin: *Barndom i Berlin omkring år 1900*: Oversat af Henning Goldbæk, København: Forlaget politisk revy, s. 105-124.

Hansen, Gitte Duemose (2001): “Skæbnebud om “Telefonen”” i Marianne Barlyng, Henrik Reeh (red.): *Walter Benjamins Berlin: 33 læsninger i Barndom i Berlin omkring år 1900*, Hellerup: Forlaget Spring, s. 37-40.

Jensen, Erik Granly (2001): “Konstruktion overflade citat” i Marianne Barlyng, Henrik Reeh (red.): *Walter Benjamins Berlin: 33 læsninger i Barndom i Berlin omkring år 1900*, Hellerup: Forlaget Spring, s. 130-136.

Kracauer, Siegfried (1987): *Straßen in Berlin und anderswo*, Berlin: Das Arsenal.

- Lemke, Anja (2006): "Berliner Kindheit um neunzehnhundert" i Burkhardt Lindner (red.): *Benjamin-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*, Stuttgart, Weimar: J.B. Metzler, s. 653-663.
- Mønster, Louise (2009): "At finde sted: En introduktion til stedbegrebet og dets litterære potentiale" i *Edda* 4, s. 357-372.
- Rasmussen, Birgitte Hornbek (2001): "Benjamin som nostalgiker. Om 'Blumeshof 12'" i Marianne Barlyng, Henrik Reeh (red.): *Walter Benjamins Berlin: 33 læsninger i Barndom i Berlin omkring år 1900*, Hellerup: Forlaget Spring, s. 108-114.
- Reeh, Henrik (2001): "Forord også om Walter Benjamins forord" i Marianne Barlyng, Henrik Reeh (red.): *Walter Benjamins Berlin: 33 læsninger i Barndom i Berlin omkring år 1900*, Hellerup: Forlaget Spring, s. 9-18.
- Schlosser, Jan T. (2013): "Berlin als Ort und Nicht-Ort: Franz Hessels *Spazieren in Berlin* im Kontext der Modernekritik" i *Philologie im Netz* 66, s. 21-54.
- Sontag, Susan (1989): "Under Saturns tegn" i Tore Eriksen, Dorthe Jørgensen, Per Stounbjerg (red.): *Tankestreger: Essays om Walter Benjamin*, Aarhus: Modtryk, s. 11-28.
- Stüssi, Anna (1977): *Erinnerung an die Zukunft: Walter Benjamins Berliner Kindheit um Neunzehnhundert*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Witte, Bernd (1984): "'Ursprung ist das Ziel'. Paris – Berlin – Paris: Zum Zusammenhang von individueller, literarischer und gesellschaftlicher Erfahrung in Walter Benjamins Spätwerk", i Norbert Bolz, Bernd Witte (red.): *Passagen: Walter Benjamins Urgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, München: Wilhelm Fink, s. 17-26.
- Wivel, Peter (2014): "Når en ulykke får karakter" i *Politiken*, 16.03.2014, s. 6-7.